

ӘОЖ 81'25
ВАК 10.02.19

*И.К.ӘЗІМБАЕВА
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІ АУДАРУДАҒЫ ҚЫНДЫҚТАР (М.ӘУЕЗОВТІҢ «АБАЙ ЖОЛЫ» ЭПОПЕЯСЫ НЕГІЗІНДЕ)

Аннотация

Макалада фразеологизмдердің түпнұсқадан аударма тілге аударудың негізгі амал-тәсілдері мен жолдары көрсетілген. Фразеологизмдерде көрініс тапқан ұлттық-мәдени компоненттерді аудару барысында аудармашы үшін біршама қындықтар туындаиды. Олардың әлемдік бейнесінің екінше тілдегі көрінісі мұлдем басқа тілдік бірліктермен не басқа ұғымдармен көрініс табуы мүмкін. Сондықтан аударма барысындағы аудармашы қызметіне ерекше назар аударылған.

Тірек сөздер: фразеологиялық бірлік, түпнұска тілі, аударма тілі, фразеологиялық аударма, фразеологиялық емес аударма, аудармашы.

Ключевые слова: фразеологическая единица, исходный язык, язык перевода, фразеологический перевод, нефразеологический перевод, переводчик.

Keywords: phraseological unit, starting language, translation language, phraseological translation, non-phraseological translation, translator.

Аударма өнерінің адамзат тарихымен бірдей қалыптасуы мен көнелігінің себебі адамның әлеуметтік-мәдени болмыс ретінде әлемді барынша терең білуі үшін өзінің мәдени дүниетаным мен өмір салтының айрықша құбылыстарымен байланыс құру қажеттілігімен сабактасады. Бұл байланыс ортақ өмір саласын бөлісудің бір қажеттілігі әрі адам сезімі мен дүниетанымын білдіру құралы болған тілдің қөмегімен жүзеге асырған мәдениеттің өнімі. Мәдени өзгеріске жарыспалы сипатта уақытпен бірге тілде де өзгерістер пайда болады. Тіл жанды ағза сияқты: туады, дамиды, жанарады, өзгереді, тіпті өлеңді де.

Мәдени жиынтық қордың ұрпақтар арасындағы көпірі болған тілдің өзгерісі ауызша қарым-қатынаста қоғамның құнделікті өмірде жүзеге асырылатын мәселені өмірге әкелді. Алайда көркем шығармаларға қатысты жағдай мұлдем басқаша. Қандай турде болсын, жазбаша шығарма сол уақыт оқырманына арналады және оның тілімен жазылады. Жазбаша шығарманың тілі жарияланғаннан кейін ескіре бастайды. Өйткені жазбаша шығарманың тілі тұрақты, ал қолданбалы тіл болса өзгермелі сипатта болады. Сондықтан кей жағдайда тарихи шығармаларда сөз ажарын келтіретін фразеологизмдер бүгінгі таңда қолданылмау да мүмкін. Немесе мағынасы солғындаған жағдайлар да болады. Мақаламызда көркем аудармадағы фразеологизмдердің көркемдік кестесін танып, аудармашылық іздептеріне шолу жасау мақсаты көзделген. Сондай-ақ М.Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясындағы фразеологизмдердің танымдық мәнін, жасалу жолдарын, аудармада берілу амалдарын, жалпы әдеби аударманы тубірлі зерттеу, талдау барысында туындаитын өзекті мәселелерді өз деңгейінде саралау міндетті айқындалып отыр.

Романнан алғынған бірнеше мысалдарды салыстыра талдайық:

Айналишиқ жегендей – тұрақты тіркесі әдепте төніректеп, ұзап кете қоймайтын, маңайлап жүріп алатын кісі туралы айтылады. Шығармада бұл тіркес келесі үлгіде берілген:

Түпнұска	Л.Соболев аудармасы	А.Ким аудармасы
«Абайдың үлкен үйіне кірісімен Шубарды көрген жерде Тәкежан жиырылып, қарыс қарап қалды. «Әлгі қалага асығыс жөнелткен пысық жігітіміз сенбісің? Семейге жеткен шығар десем, мұнда жүр ме ең малтығып, айналишиқ жегендей	«Увидев у брата Шубара, Такежан раздраженно сказал: - А, вот где тот, кого мы просили спешить в город! Я думал, ты уже там, оказывается, ты <i>крутишься здесь!</i> В <i>прядки с нами играешь?</i> – злобно усмехнулся он» [3, 95].	«Увидев Шубара в абаевском доме, Такежан скривился от досады и недоуменно проворчал: – Е, ты ли это, наш расторопный джигит, которого мы послали в Семей? Мы-то думали, что ты уже там, а ты, оказывается, заскочил <i>сюда</i> и

айналсоқтап!» – деп кекетіп отырып ызымен күлді [1, 117].

торчишь здесь, – неужели затем, чтобы никого не обидеть, а? [4, 135].

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде айналық – бірінші мағынасы мал көтенішегінің сыртқа қараған белігі, сыртқы жиегі, ернеуі. Екінші мағынасы – улы шөп [2, 25]. Қазақ халқының тұрмысында ет мүшелеу салтында малдың (есіресе қойдың) көтенішегін жас балаларға жегізбейді, табаққа салмайды. Отбасынан айналсоқтап шықпай қояды деген түсініктен туған. Сондықтан айналықта – бір жерді төніректеп, қара үзіп кете алмау және айналық жегендей – бір нәрсенің төнірегінен шыр айналып, айналсоқтап шықпау мағыналарын білдіретіні содан.

Тұнұскадағы тұрақты тіркестің семантикалық транспозиция тұрақтылығы аудармада сақталмаған. Автор малтығып, айналық жегендей айналсоқтап сөздерін градация түрінде әдей жақындастырып, жалғастыру арқылы ойды айрықша эсерлі жеткізіп, мәтіндегі көркемдегіш қасиетін арттырған, себебі малтығу, айналық жегендей (шыр айналып шықпау) айналсоқтау (қайта айналып келе беретін, әдетте жел) барлығының беретін мағынасы бір. Ал аудармашылар время кружиться около сөзбе-сөз аудармасын пайдаланып *все крутишься здесь* (Соболев), заскочил сюда и торчишь здесь (Ким) деп фразеологизмнің экспрессивтілік мәнін әлсіреткен.

Фразеология – (фразеологиялық бірлік) семантикалық тұрақты байланыста болатын сөйлемдер мен сөздердің тіркесуі [5, 261] болғандықтан, олар әрдайым жазушының бейнелі ойын жеткізуде бірден-бір таптырмас құрал болып табылады.

Айып-анжы берді – айып төледі, айыбының төлемін өтеді.

Айыбын бетіне басты, айып тақты, айыбын жуды, айып көрді, айыпқа жығылды, айыпқа бұйырма, айып-шамы жоқ сынды фразалық тіркестер құрамындағы айып – көне сөз, беретін мағыналары 1. Қылмыс жасап, жазалы болғандығы үшін заттай төленетін ақы. 2. Кінә, жазық, әбестік. 3. Мін, кемшілік, жетімсіздік [2, 29].

Алдымен *айып-анжы* сөзінің этимологиялық мағынасын ашу қажет және мұны аударма құбылысымен үйлестіру керек. Анжы – дәріге малынған қыл, анжыма – ердің алдыңғы және артқы қапталындағы тесіп өткізілген кішкене қайыс немесе шынжыр, анжырлы – қары қатқан, күртік болған. [6, 47]. Айып-анжы – X-XII ғасырда монголдар кісі өлтірген, ұрлық және басқа сол сияқты айып істегендеге құн төлететін болған. Ондай құн апju (анжу) деп аталған. Сол анжыны төлегеннен кейін айыпкер ешбір жаза шекпейтін болған. Ал анжыға көбіне мал, кейде дүние-мұлік те төлеп отырған. Қазақ тіліндегі анжы және монгол жазба тілінде кезедесетін анжы сөзімен мағыналық жағынан да, тұлғалық жағынан да үйлесімді [6, 39].

Тұнұсқа	Л.Соболев аудармасы	А.Ким аудармасы
«Сол малымның төлеуі ғана емес, әр түгымның айыбы-анжысы бірге айтылмаса, бітімі жоқ [1, 132].	«Я хочу взыскать не только за уничтоженные косяки но и за обиду. Иначе о примерении ничего и говорить»[3, 102].	«Я не успокоюсь, пока Жигитек не заплатит кун за содеяное преступление и за обиду, которую нанесли нам!» [4, 152].

Романды бұл тіркесті автор бірнеше жерде қолданады: «*Айып-анжысымен* дәл жуандардан әперемін деп кетті», сондай ақ, «Сенің кешегі күнгі енбегіне *ағайын-анжы* ырзалауқ айтыпты» тәрізді *ағайын-анжы* тіркесіндегі *анжы* сөзі осы тұлғасынде жеке жұмсалмайды, сөздің құрамында ғана қолданады. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігінде анжы сөзінің мағынасы «енші» сөзіне жақын деп берілген. Ерте кезде қызға енші бергенде, дүние малмен қоса, малши-жаршыларды тағы сол сияқты адамдарды қоса берген. Кейін еншіге берілген адамдардың біразы иелерімен жақындасып, ағайындастып кеткен. Сөйтіп інje басқа адамдармен ағайындастып, туыстасып кететін болған, сондықтан інжі (енжі) сөзі ағайын сөзінің ықпалынан інжі сөзінің дауысты дыбыстары жуандап, бірінші буында, i-ä-a болып, екінші буында i-ы болып ауысқан. [6, 38].

Аудармашы А.Ким *айып-анжысын* өтегу фразологиялық тіркес құрамындағы сыңарларының семантикалық-стильдік қызметін дәл жеткізу мақсатында *заплатит кун за содеяное преступление и за обиду* деп түсіндірме аударма жасаған. Бұл аудармасында фразеологизмнің ұлттық реңкі сақталғанымен (кун) оның әуелті мағынасы өзгеріп, фразеологиялық тұтастықтан гөрі қара сөзben

аудару тәсілін тиімді деп тапқан.

Басынан сырық кетпеді (арылмады) – қысым көрді, таяқ жеді, аяқ асты болды. Негізінде басынан сырық, желкесінен тоқпақ кетпеу не малынан құрық кетпеу тіркестерімен қоса айталады. Осы жердегі сырық – киіз үйдің киізін жөндеуге, тұндікті көтеріп ашуға арналған ұзын таяқ. Сырықта – сырық жұмсау, ұру, сырықтау – ұзын, биік, сырықша – кішірек сырық [2, 766].

Түпнұска	Л.Соболев аудармасы	А.Ким аудармасы
«Сыныққа сылтау таба алмай отырган Күнанбай фой. Қаршадай қыз өлді деп сауын айтты, ас беруші ме ем? Тіпті берсем де <i>басым сырықтан арылар ма еді?</i> Кінәласа, құн тілесін енді менен. Бірақ тек әлі жетсе, алып көрсін!» деп Бөжей бір-ақ томырылды [7, 171].	– Конечно, кому же раздувать пламя, как не Кунанбаю! Неужели мне оповещать народ и устраивать поминки по ребенку с ноготок? – грубо отрезал он. – Да если бы я даже сделал это, разве <i>отвел бы он удар от моей головы?</i> Если я виноват, пусть взыскивает с меня за кровь. Пусть попробует, если в силе! [8, 146].	– Это Кунанбаю свойственно искать причину для оправдания какого-нибудь своего нового подвоха. Что надлежало мне сделать? Неужели справить тризну по смерти девчонки, размером с ноготок? Ну, если и справил бы – то что, <i>моя голова убереглась бы от коварного удара сзади, с его стороны?</i> Если считает, что я виноват в смерти, пусть потребует с меня кун, выкуп за смерть. Только пусть сначала попробует взять его у меня, если на то хватит у него силенок [9, 224].

Басынан сырық, малынан құрық кетпеу – сөзбе-сөз аудармасы *с головы не сходит шест, с лошадей курок. Подвергаться притеснениям и побоям – быть под пятой / под гнетом, под властью/*.

Жарықтығым, Майбасар, басыма сырық, малыма құрық сілтеген өз қылышынды, осы Майбасар қылышын, сен неге айтпайсың?

Говоришь, избили твоего посыльного? Почему же ты, почтенный Майбасар, молчишь о своем издевательстве над нами? Мы ведь *под пятой твоей*.

Г.Гачечиладзе аудармашы қызметі туралы мынданай пікірде: «... шығармашылық үдеріс кезінде аудармашы өзінің интуициясы, интеллектісі мен тәжірибесіне сүйені керек. Тәжірибе де теориялық білімді қажет етеді. Тарихқа үнілетін болсақ, көркем аударма екі негізгі принцип негізінде жүзеге асырылады: сөзбе сөз дәл аударма бірақ көркемдігі қанық емес аударма және көркемдігі толық жеткізілген бірақ түпнұскадан алыс еркін аударма» [10, 76]. Осы мақсатпен аудармашының жасаған өзгерістері шындыққа жана спады деп сынаптуы мүмкін. Түпнұска мәтіннен ажырамау үшін ондағы сөздердің орнына балама сөздермен алмастырып жасалатын аударма үнемі түпнұсқаға сәйкес бермеуі де мүмкін. Өйткені аудармадан күтілген мақсат жасалған өнімнің қолданбалы болуы. Аударманың қолданбалы болуы түпнұска мәтіннің түпнұска мәтінде тудырған әсерін аударма мәтінінде мақсатты түрде жеткезе алуы саналады.

Көркем туындыларды қазіргі уақыт оқырмандарына ұсыну үшін шығармалардың аударылуына айрықша ықылас керек. Негізінен стильдік, тілдік көркемдігі сакталуы тиіс. Өйткені аударма тек тілдер арасында ғана емес, сонымен қатар бұл тілдің өткендеңі мәдени элементтерін жаңа ұрпаққа жеткізу үшін де жасалады. Жазушының көркем шығарманы жазудағы мақсаты сол туындының қызықты оқылуы, оқырманның одан шынайы әсер алуы. Егер қандай бір шығарма оқырмандар тарапынан аса қызығушылықпен оқылса, жақсы қабылданса, онда жазушының алдына қойған шығармашылық мақсатына толық жеткені.

ӘДЕБИЕТ

- 1 Әуезов М. Абай жолы: Роман-эпопея. Үшінші кітап. – Алматы: Жазушы, 2013. – 384 б.
- 2 Қазақ тілінің түсінірмे сөздігі. Жалпы редакциясын басқарған Т.Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
- 3 Ауэзов М. Путь Абая. Роман. Том II. – Алматы: Жазушы, 2006. – 616 с.
- 4 Ауэзов М. Путь Абая / Пер.А.Кима. – Алматы: ИД Жибек жолы, 2009. Кн.3. – 420 с.
- 5 Салқынбай А., Абақан Е. Лингвистикалық түсінірмे сөздік: – Алматы: Сөздік-Словарь, 1998. – 304 бет.
- 6 Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі. Редколл. А.Исқақов, Р.Сыздықова, Ш.Сарыбаев. Алма-Ата : Наука 1966. –240 бет
- 7 Әуезов М. Абай жолы: Роман-эпопея. Бірінші кітап. – Алматы: Жазушы, 2013. – 376 б.
- 8 Ауэзов М. Путь Абая. Роман. Том I. – Алматы: Жазушы, 2006. – 616 с.

- 9 Ауэзов М. Путь Абая / Пер.А.Кима. – Алматы: ИД Жибек жолы, 2007. Кн.1. – 470 с.
- 10 Гачечиладзе Г. Художественный перевод и литературные взаимозвязи. Москва: Советский писатель. – 1972. – 263
- 11 Кожахметова Х.К., Жайсакова Р.Е., Кожахметова Ш.О., Казахско- русский словарь. – Алма-Аты: Мектеп, 1988. – 224 с.
- 12 Орысша-казақша фразеологиялық сөздік. Алматы: Фылым, 1985. – 224 б.

REFERENCES

- 1 Auezov M. *Abaj zholy: Roman-jepopeja*. Yshinshi kitap. Almaty: Zhazushy, **2013**. 384 b. (in Kaz).
- 2 *Kazak tilinin tusindirme sozdigi*. Zhalpy redakcijasyn baskargan T.Zhanuzakov. Almaty: Dajk-Press, **2008**. 968 b. (in Kaz).
- 3 Auezov M. *Put' Abaja*. Roman. Tom II. Almaty: Zhazushy, **2006**. 616 s. (in Russ.).
- 4 Auezov M. *Put' Abaja* / Per. A.Kima. Almaty: ID Zhibek zholy, **2009**. Kn.3. 420 s. (in Russ.).
- 5 Salrynbaj A., Abakan E. *Lingvistikalyk tusindirme sozdik*: Almaty: Sozdik-Slovar', **1998**. 304 bet. (in Kaz).
- 6 *Kazak tilinin kyskasha jetimologijalyk sozdigi*. Redkoll. A.Iskakov, R.Syzdykova, Sh.Sarybaev. Alma-Ata : Nauka **1966**. 240 bet (in Kaz).
- 7 Auezov M. *Abaj zholy: Roman-jepopeja*. Birinshi kitap. Almaty: Zhazushy, **2013**. 376 b. (in Kaz).
- 8 Auezov M. *Put' Abaja*. Roman. Tom I. Almaty: Zhazushy, **2006**. 616 s. (in Russ.).
- 9 Auezov M. *Put' Abaja* / Per. A.Kima. Almaty: ID Zhibek zholy, **2007**. Kn.1. – 470 s. (in Russ.).
- 10 Gachechiladze G. *Hudozhestvennyj perevod i literaturnye vzaimozvazi*. Moskva: Sovetskij pisatel'. **1972**. 263 (in Russ.).
- 11 Kozhahmetova H.K., Zhajsakova R.E., Kozhahmetova Sh.O., *Kazahsko- russkij slovar'*. Alma-Aty: Mektep, **1988**. 224 s. (in Kaz).
- 12 *Oryssha-kazaksha frazeologijalyk sozdik*. Almaty: Gylym, **1985**. 224 b. (in Russ.).

Азимбаева И.К.

Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, PhD докторант
Казахстан, г.Алматы

ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ
(НА МАТЕРИАЛЕ ЭПОПЕИ М.АУЭЗОВА «ПУТЬ АБАЯ»)

В статье рассмотрены основные способы и приёмы перевода фразеологизмов с исходного языка на язык перевода. Подчёркнуто значение личности переводчика при выполнении перевода. Заложенный в фразеологизме национально-культурный компонент зачастую становится сложным явлением при переводе образного устойчивого оборота с языка-оригинала на язык-аналог. Фразеологическая картина мира, бытующая в сознании одного языкового сообщества, не всегда совпадает с мировосприятием другого. В целях поиска приемлемого варианта понимания в случае соприкосновения разных культур переводчик прибегает к приемам описательного толкования, систематизация которого является задачей данной статьи.

Azimbayeva I.K.

Kazakh National University named after al-Farabi, PhD doctoral student
Kazakhstan, Almaty

TRANSLATION DIFFICULTIES OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS
(ON THE BASIS OF M. AUEZOVS' NOVEL "WAY OF ABAI")

The main ways and methods of transferring phraseological units from source language into target one are considered in the given article. The importance of a translator's personality during translation is emphasized here. The national and cultural component put in the phraseological unit often becomes the difficult phenomenon throughout the translation of a figurative steady turn from original language into language-analog. The phraseological picture of the world occurring in consciousness of one language community does not always coincide with attitude of another society. To search an acceptable option of understanding in case of contact of different cultures the translator resorts to methods of the descriptive interpretation which systematization is a task of this article.

Әзімбаева Индира Қайратқызы

Фразеологизмдерді аударудагы күшіндіктер (М.Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясы негізінде)

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, филология, әдебиеттану және әлем тілдері факультетінің 3-курс PhD докторантты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жаңындағы Абай ғылыми-зерттеу институтының кіші ғылыми қызметкери Қазақстан, Алматы қ.